

Informacije, interpretacije ali manipulacije? Odgovor Kavurju

© Dimitrij Mlekuž

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo

Kavur deset let po diskusiji med Antonom Veluščkom in Mihaelom Budjem (Velušček 1995; Budja 1996) zopet pogreva diskusijo o kontekstualnosti nekaterih najdb, ki jih v svoje interpretacije vključujeta Tomaž Fabec (2003) in Dimitrij Mlekuž (2003). Vendar Kavurjevega teksta ne moremo razumeti kot prispevek k diskusiji, temveč prej kot neposrečen poskus, da bi se umestil v polje neolitskih študij. Žal ne z argumenti, temveč z diskreditacijo drugih akterjev.

"Dobre" in "slabe" informacije

Glavni očitek Kavurjevega prispevka je, da Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž "za izdelavo dobrih modelov in interpretacij uporabljata slabe in velikokrat celo nepreverljive podatke".

Očitno je potrebno najprej poudariti, da si teh informacij nismo izmislili. Te informacije so, poleg drugih, ki se Kavurju očitno zdijo "dobre", vključene v objave in jih je tam moč tudi "preveriti". Zato je jasno, da je odločitev o tem, kaj so "dobri podatki" in kaj "slabi", popolnoma arbitrarna. Na tej točki se pokaže Kavurjev epistemološki konflikt s samim seboj. Iz Kavurjevega teksta je moč izluščiti, da med "slabe informacije" uvršča informacije o domestikatih v mezolitskih kontekstih. Vprašamo se lahko, zakaj le te, in zakaj ne morda katerih drugih, denimo informacij o zastopanosti divjih živali v mezolitskih ali neolitskih kontekstih ali informacij o kamnitih orodjih (ki jih je sam uporabil za izdelavo lastnih "interpretacij")? Čeprav Kavur poskuša zbuditi vtis, da mu gre zgolj za "znanstveno" objektivnost in da deluje v okviru stališča teoretske nevtralnosti, je očitno, da izhaja iz določene teoretske pozicije, očitno pozicije, da domestikati ne morejo biti del mezolitskih kontekstov.

Kavur bi se pri argumentiranju, zakaj je za "slabe informacije" izbral prav podatke o domestikatih v mezolitskih kontekstih, lahko navezal na diskusijo o kontekstualnosti podobnih najdb v zahodnem Sredozemlju, kjer je potekala razprava o t. i. mezolitskih ovcah.¹ Kavur bi lahko nato ponudil nove "informacije", pridobljene na

bolj kontroliran način, z revizijskimi izkopavanji, in jih soočil s starimi. Z neposrednim datiranjem problematičnih najdb in kontekstov bi lahko dokazal, da so bile te najdbe v kontekste infiltrirane. Pokazal bi lahko, da kosti domestikatov niso bile pravilno identificirane...

Kavur žal ne ponudi nič od naštetega, temveč zgolj svoje "interpretacije" stratigrafskih sekvenc in kontekstualnosti najdb. S tem ni nič narobe, vendar to seveda ni "sistematično ter z argumenti podprto ... (poglabljanje) v samo problematiko ... najdišč ter v morebitno znanstveno neskladnost njihove izvirne interpretacije." Kavur svojega znanstvenega "poglabljanja" žal ni podprl z argumenti – ki jih seveda nima – temveč z diskreditiranjem avtorjev drugačnih interpretacij s sklicevanjem na svetopisemsko zgodbo.

Kavurjeva argumentacija se tako omejuje na biblično zgodbo, ob pomoči katere se je – eksplicitno – oklical za "znanstvenika", Dimitrija Mlekuža in Tomaža Fabca pa diskreditiral kot "vernika", zaznamovana z "vero v pravilnost trditve, ki jih avtorja ne preverjata". Očitno je

got ostanke začetkov živinoreje v mezolitskih kontekstih, živali pa naj bi v Srednje Pireneje prišle prek menjalnih omrežij na dolge razdalje (prim. tudi Lewthwaite 1996). Dannel (1985, 162–163) najdbe drobnice v poznomezolitskih kontekstih zahodnega Sredozemlja razlaga z obstojem enotne evropske populacije divjih ovc v pleistocenu, ki jo je širjenje gozdov v zgodnjem holocenu razbilo na več manjših. Te naj bi kmalu izumrle, obdržala naj bi se le populacija v zahodnem Sredozemlju, kjer so mezolitski lovci in nabiralci začeli domestikacijo. V luči novejših genskih raziskav prednika ovce (Hiendleder et al. 1998a, 1998b), ki so nedvomno pokazale, da vse evropske udomačene ovce izhajajo iz populacije divjih prednikov, ki je živela nekje v vzhodni Anatoliji, ta hipoteza ni več relevantna. Večina interpretacij pa te najdbe izključuje iz diskusije o neolitizaciji Sredozemlja in Evrope, saj jih razlaga zgolj kot rezultat različnih "tafonomskih filtrov" (Zilhão 1993; Guilaine 1993; Rowley-Conwy 1995a, 2003): bodisi infiltracij iz neolitskih plasti bodisi posledice slabih izkopavalnih ali analitskih praks, ko naj bi se kosti iz različnih plasti pomešale ali pa je prišlo do analitskih težav pri identificiranju kosti drobnice in možne zamenjave s kostmi kozoroga (*Capra ibex*) ali gamsa (*Rupicapra rupicapra*). Za te trditve obstajajo argumenti: revizijska izkopavanja najdišča Châteauneuf niso potrdila dokazov za obstoj drobnice v kastelnovjenskih kontekstih (Binder in Courtin 1986; Rowley-Conwy 2003). Analiza zastopanosti telesnih delov pirenejskega kozoroga (*Capra pyrenaica*) in drobnice na najdišču Dourgne je pokazala komplementarno distribucijo; zastopane so le falange kozoroga, ovčjih pa ni. Podobno je z lobanjami, saj večina ostankov pripada drobnici. Te podatke interpretirajo (Rowley-Conwy 1995a, 2003; Zilhão 1993) kot rezultat težav pri identifikaciji kosti in so eden poglobitvenih argumentov proti navzočnosti drobnice v kastelnovjenskih plasteh (Guilaine 1993; Rowley-Conwy 1995a, 1995b; Binder 2000). Vendar mikromorfološke analize iz Libijske puščave nedvomno dokazujejo, da so tamkajšnji lovci – nabiralci uporabljali jame kot hleve za berberske ovce (*Ammotragus lervia*) skoraj tisoč let preden so jih zamenjale udomačene ovce (Di Lernia 2001).

¹ Najdbe drobnice v poznomezolitskih kontekstih najdišča Cova Fosca so interpretirali kot rezultat lokalne domestikacije divjih koz (Olaria 1988). Ostanke z najdišč v Srednjih Pirenejih, kot sta Abri Dourgne in Grotte Gazel, je D. S. Geddes (1980; 1981; 1983; 1985) interpretiral

to edini "argument", saj svoje pozicije "znanstvenika" kasneje v tekstu ne podpre z novimi informacijami, refleksijo ali metodološko strogostjo, temveč zdrsne na pozicijo, ki jo sicer očita Dimitriju Mlekužu in Tomažu Fabcu, hkrati pa pokaže na svojo konceptualno naivnost, pomanjkanje znanja in argumentov, s katerimi bi lahko konstruktivno posegel v diskusijo.

Konceptualna nedolžnost

Pri branju Kavurjeve analize postane jasno, da je njegov konceptualni aparat tako šibek in zastarel, da se s kompleksnostjo najdišč in procesov, ki jih le ta dokumentirajo, ne more uspešno soočiti.

Dimitriju Mlekužu in Tomažu Fabcu očita, da *"se ne poglobljata v problematiko kulturnih oziroma periodnih opredelitev, ki jih, mimogrede, tudi dokaj neselektivno uporabljata"*. Kavur da kmalu vedeti, da je njegovo edino interpretativno orodje "kulturna in – kot posledica – periodna opredelitev" arheoloških kontekstov, ki temelji na predpostavki o izključljivosti mezolitika in neolitika.

Žal Kavur ne pozna ali ne razume diskusij o statusu neolitika. Julian Thomas (1993) je v svoji dekonstrukciji koncepta neolitika pokazal, da ta pojem v zgodovini arheologije ni nikoli označeval enega samega in očitnega pojava. Kljub temu je bil vedno predstavljen kot totalnost, entiteta, ki jo lahko razumemo in analiziramo kot koherentno celoto, ki vsebuje stabilno množico lastnosti. Thomas nato pokaže, da je neolitik prej serija procesov in dogodkov, ki so med seboj povezani na različne načine, a nimajo enega samega vzroka. Takšno razumevanje neolitika se je pokazalo kot produktivno tudi pri reševanju konkretnih arheoloških problemov (prim. Halstead 1996; Thomas 1999).

Kavurjeva naivnost pri interpretiranju arheoloških kontekstov s "periodnimi" in "kulturnimi" opredelitvami postane jasna v več izjavah. Tako je njegova ugotovitev, da *"geološka superpozicija plasti sicer pomeni kronološko razliko, ni pa nujno, da tudi kulturno in periodno"* in da *"geološka plast še ne pomeni kulturne in periodne konsistentnosti – znotraj ene geološke plasti je lahko ohranjenih več arheoloških horizontov, ki lahko torej sodijo v različne kulture oziroma periode"*, seveda pravilna, a je v kontekstu ugotavljanja kontekstualnosti

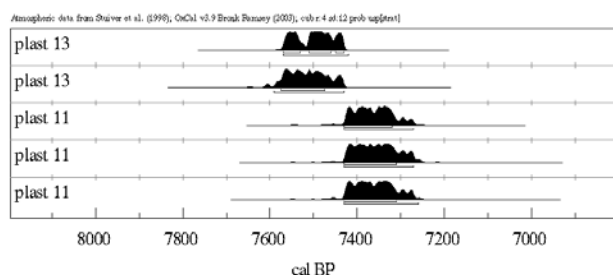
domestikativ popolnoma nerelevantna. Razen seveda, če Kavur neolitik ali mezolitik razume kot unificiran in homogen objekt, totalnost, entiteto, ki jo je moč razumeti kot koherentno celoto, kot nekaj, kar vsebuje stabilno množico opredeljivih lastnosti, razmerje med mezolitikom in neolitikom pa kot izključujoče. Posledica teh – implicitnih – predpostavk je, da je vsak kontekst, v katerem se pojavi en sam element neolitskega paketa, neolitski in mora nujno vsebovati tudi druge elemente paketa.

Ob Kavurjevi izjavi, da *"arheološke najdbe niso bile odkrite, torej je kulturna opredelitev nemogoča, kot posledica pa tudi periodna"* (v plasti 13 v Podmolu, kjer so odkrili le kosti in oglje), ga lahko vprašam, ali morda živalske kosti niso arheološke najdbe, in opozorim na Zvelebilov model prehoda h kmetovanju (1986; 1995), ki prehod med "mezolitikom" in "neolitikom" razume kot kontinuum in ga opisuje z deležem kosti domestikativ v arheološkem zapisu (in ne le s prisotnostjo / odsotnostjo paketa).

Po Kavurjevem prepričanju se domestikati lahko pojavljajo le znotraj "neolitskih" kontekstov, pač skupaj z lončenino in preostalimi elementi neolitskega paketa. Tako se v vsej svoji naivnosti pokaže Kavurjevo teoretsko izhodišče, iz katerega presoja, kdaj so informacije "dobre" in kdaj "slabe". Na tej točki lahko za "vernika" okličemo Kavurja, saj svoje teoretske pozicije nikjer ne pojasni, reflektira ali o njej celo podvomi, temveč vanjo slepo verjame kot v univerzalno merilo, na podlagi katerega lahko presoja realnost.

Ker Kavurjev konceptualni okvir deluje le znotraj periodne paradigme in operira znotraj problematične dihotomije med mezolitikom in neolitikom, imajo tudi njegove "interpretacije" omejen doseg. Zato je prisiljen ustvarjati stratigrafske konstrukte, s pomočjo katerih argumentira svoje "interpretacije". Ker stratigrafija Kavurju očitno ne pomeni veliko, plasti na podlagi kulturnih podobnosti združuje v "bloke" (v primeru Crvene Stijene in Podmola pri Kastelcu) "kulturno konsistentnih najdb".

Tu se seveda spotakne ob lasten očitek Dimitriju Mlekužu, Tomažu Fabcu in drugim, da so *"za interpretirani arheološki skupek ... formirali kontekst, ki je ustrezal njihovim raziskovalnim izhodiščem oziroma izhodiščem njihove pripovedi – vključevali so posamezne kategorije"*

Slika 1: Kalibrirani radiokarbonski datumi kosti drobnice iz Podmola pri Kastelcu.

odkritih ostankov glede na svoje hipoteze o vnaprej določenem predmetu raziskave." Natanko to namreč počne sam.²

To stanje popolne konceptualne nedolžnosti lahko demonstriram ob primeru Kavurjeve "interpretacije" Crvene Stijene. Kavur konstruira bloka "kulturno konsistentnih najdb", razliko med njima pa pripisuje periodnim razlikam med mezolitikom in neolitikom. In ker očitno priznava kontekstualnost najdb kože v plasti IV, je tako prisiljen spodnji del plasti IV uvrstiti v mezolitik, gornjega pa v neolitik. Njegov konceptualni okvir mu pač ne ponuja drugih možnosti. Vendar se tu zaplete v lastno zanko: zakaj potemtakem v plasti IV niso našli lončenine in zakaj v plasti III ni ostankov ovac? Očitno je prehod iz mezolitika v neolitik v Crveni Stijeni prezapleten za Kavurjeva naivna in redukcionistična konceptualna orodja.

Podobno konceptualno naivnost lahko razberemo ob "interpretaciji" Podmola pri Kastelcu. Izjava: "*Paleontološke in rastlinske najdbe, ki so bile odkrite, pa ne sodijo v spekter najdb, ki bi omogočale kulturno interpretacijo oziroma periodno uvrstitev v mezolitik. Na drugi strani te najdbe tudi niso v nasprotju s hipotezo, ki bi plast periodno oz. ekonomsko uvrščala v neolitik*", pove le, da Kavur razume neolitik kot stabilno množico opredeljivih lastnosti, in prav ničesar o problematiki kontekstualnosti najdb. Kavur ima zaradi svoje vpetosti v lažno dihotomijo mezolitik : neolitik tako na izbiro le dve možnosti – da

² Neprimerno je, da Kavur s tako šibkim konceptualnim aparatom kritizira prispevek Tomaža Fabca, ki je neprimerno bolj pretanjena analiza kontekstualnosti zapisov s tržaškega Krasa, saj kot osnovno metodološko orodje uporablja stratigrafsko analizo kontekstov (prim. Fabec 2000; 2003).

so najdbe drobnice infiltrirane v kontekst 13 ali pa da je plast 13 neolitska. Odloči se – brez argumentov – za drugo možnost. Kljub temu ima novo težavo: kje so preostali elementi paketa, ki bi po njegovem razumevanju neolitika morali biti prisotni tudi v plasti 13? Kavur hitro najde rešitev: za odsotnost je kriva velikost vzorca. S to serijo konstruktov lahko sklene, da "*se distanciramo od podatkov o navzočnosti in interpretacij ostankov udomačene kože v mezolitskem kontekstu, ki jih navajajo M. Budja, D. Mlekuž in T. Fabec, ter njihove interpretacije plasti kot mezolitske*".

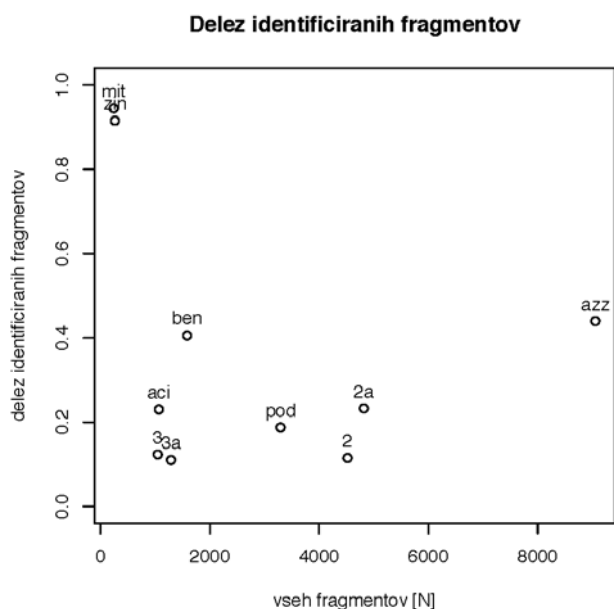
Kavurjeve "interpretacije" tu soočam z novimi informacijami. Opravljeno je bilo neposredno (radiokarbonsko) datiranje dveh kosti drobnice iz spornega konteksta 13 v Podmolu pri Kastelcu.³ Starost kosti je okoli 7500 kal. pred sedanjostjo, obe pa sta od 150 do 200 koledarskih let mlajši od kosti iz konteksta 11 (slika 1).⁴ Kosti drobnice torej očitno niso infiltrirane iz mlajših kontekstov.

Kosti drobnice iz konteksta 13 (in najverjetneje tudi plast 13 sama) so torej sočasne s kontekstom 3a v Stenašci / Grotta dell'Edera (Biagi et. al 1993; Boschini in Riedel 2000) in režnji 19–22 v Pupičini peči (Miracle 1997). Navedene ugotovitve ponovno odpirajo vprašanje interpretacije kontekstov, ki vsebujejo tako kastelnovjenske orodne tipe, kosti drobnice (in drugih domestikativov) in malo ali nič neznačilne keramike. Te plasti so od starejših pogosto ločene s hiatusom ali erozijsko površino (Boschian in Montagnari Kokelj 2000).

Omenjene najdbe in konteksti podirajo iluzijo o neolitiku kot koherentnem in unificiranem objektu s stabilno množico opredeljivih lastnosti in odpirajo vpogled v mnogo bolj zapleteno dinamiko transformacij lovsko-

³ Moj prispevek k preštevanju kosti iz konteksta 13: v Pokrajinskem muzeju Koper, kjer hranijo kosti iz Podmola, sem v vrečki z oznako globine, ki ustreza plasti 13, naštel le 6 kosti, vse so pripadale drobnici.

⁴ Analize so bile opravljene v okviru mojega usposabljanja za mladega raziskovalca, ki ga je financiralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport (kasneje Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo). Med usposabljanjem sem bil zaposlen na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Mentor usposabljanja in doktorskega študija je izr. prof. dr. Mihael Budja. Tu se zahvaljujem dr. Ivanu Turku z Inštituta za arheologijo pri ZRC SAZU, ki mi je prijazno odstopil vzorce iz svojih izkopavanj v Podmolu in Acijevem spodmolu za radiokarbonsko datiranje, in Mateju Župančiču iz Pokrajinskega muzeja Koper, ki je prijazno dovolil uporabo kosti za vzorčenje in jih za to pripravil.

Slika 2: Razmerje med neidentificiranimi in identificiranimi fragmenti kosti z nekaterih najdišč. Oznake: mit – Mitrej / Grotta dell'Mitreo (Petrucci 1997, 100); zin – Ciganska jama / Grotta degli Zingari (Bon 1996, 127); ben – Pejca na Sedlu / Grotta Benussi (Riedel 1975: 128); aci – Acijev spodmol (Turk et al. 1992b, 34); pod – Podmol pri Kastelcu, (Turk et al. 1992b, 71); azz – Pečina na Leskovcu / Grotta Azzura (Cremonesi et al. 1984: 28); 3a, 3, 2a, 2 – Stenašča / Grotta dell'Edera, plasti 3a, 3, 2a, 2 (Boschin in Riedel 2000, tab. 3).

nabiralniških skupnosti. Pomenljivo je, da Kavur teh najdišč in kontekstov (čeprav jih tako Dimitrij Mlekuž kot Tomaž Fabec omenjata in uporabljata v svojih "procesnih modelih")⁵ ni vključil v svoje "interpretacije". Je to znak, da jih ne pozna, ne razume ali pa morda priznava njihovo veljavnost? Kakorkoli že, s svojim molkom tako nehote potrjuje njihovo veljavnost in s tem zanika lastno izhodišče, da so najdbe domestikatov v mezolitskih kontekstih "slabi podatki".

⁵ Kavur se ne "poglablja" v problematiko najdišč Pejca na Sedlu / Grotta Benussi, Pečina na Leskovcu / Grotta Azzura in Vaganačka pečina, ki jih v svojih tekstih omenjata Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž. Posebno zanimive so najdbe drobnice iz Pejce na Sedlu, ki izhajajo iz kar treh radiokarbonsko datiranih kontekstov (plasti 3, 4 in 5), na najdišču pa niso identificirali neolitskih plasti; to zmanjšuje možnost, da so bile najdbe infiltrirane (Alessio et al. 1983; Riedel 1975). Tudi v Pečini na Leskovcu so dokumentirane najdbe drobnice iz režnjev, ki jih avtorji označujejo za mezolitske (Cremonesi et al. 1984). Najbe drobnice v mezolitski plasti 1 iz Vaganačke pečine so omenjene le v kratki notici (Forenbaheer in Vranjican 1985).

Dodatek: o preverjanju in veri

1. Najdišča je moč primerjati med seboj. Kavurja opozarjam na zelo izpovedno Muelerjevo karto (1994, sl. 1), ki prikazuje gostoto keramičnih najdb iz planih in jamskih najdišč. Kajti gostota najdb (torej število le-teh na volumen sedimenta) ni odvisna od količine izkopanih sedimentov oziroma raziskane površine.⁶ Najdišča je torej moč primerjati med seboj.

2. Preverjanje je boljše od sklicevanja na avtoritete. Pri "kritiki" analize kostnih zapisov nekaterih kontekstov s tržaškega Krasa, ki jo je opravil Tomaž Fabec, se Kavur dogmatsko sklicuje na ugotovitve Mussijeve, da so podatki iz starih izkopavanj, ki jih je analizirala, močno preoblikovani s tafonomskimi procesi odkrivanja, dokumentiranja in objave. Te ugotovitve brez argumentov posplošuje tudi na zapise, s katerimi operira Tomaž Fabec.

Znanstvenik Kavur bi lahko vedel, da je preverjanje boljše od sklicevanja na avtoritete. Seveda je moč preveriti, ali so bili kostni zapisi močno preoblikovani v procesih zbiranja in dokumentiranja. Kavur teh pristopov žal ne pozna in z "vero v pravilnost trditev, ki jih ne preverja", minimalizira rezultate Fabčevih analiz. Lahko mu ponudim "informacije", s katerimi bo lažje ovrednotil Fabčeve rezultate.

Slika 2 kaže delež identificiranih fragmentov kostnih zapisov z najdišč s tržaškega Krasa glede na število dokumentiranih fragmentov. Delež identificiranih fragmentov je navadno manjši od 50 %, izstopata le zapisa z dveh najdišč (Ciganska jama / Grotta degli Zingari in Mitrej / Grotta dell'Mitreo), ki sta sestavljena skoraj izključno iz identificiranih fragmentov. Le v teh dveh primerih so izkopavalci očitno dokumentirali dobro ohranjene in velike fragmente, ki jih je zlahka moč identificirati, in v kostnem zapisu povečali delež kosti manj uporabnih telesnih delov. Tomaž Fabec v svojem prispevku ne analizira nobenega od teh dveh najdišč.

3. Niso vse analogije enake. Očitno so za Kavurja najboljše prostorsko in časovno bližnje analogije, kar seveda vodi v tautologijo, da je vsak pojav najboljša

⁶ Bolj kot od same količine sedimentov je gostota najdb odvisna od strategij vzorčenja (prim. Ammerman et al. 1978).

analogija zase. Časovna bližina kot pogoj za "dobre analogije" tako izključuje vse aktualistične študije, prostorska bližina pa še dodatno večino etnoarheoloških.

Diskusija o analogijah je precej kompleksnejša in zahtevnejša od Kavurjevega razumevanja te problematike. Tako Hodder (1982, 16) in Wylie (1985) ločujeta med močnejšimi "relacijskimi" in šibkejšimi "formalnimi analogijami"; pri tem relacijske analogije ne temeljijo zgolj na površinskih podobnostih, kot sta prostorska ali časovna bližina (kot v primeru formalnih analogij), temveč na naravnih ali kulturnih povezavah med različnimi vidiki analogij, torej na podobnosti kavzalnih mehanizmov.

V tekstu, ki ga Kavur kritizira, porabi Dimitrij Mlekuž skoraj dve strani za argumentiranje, zakaj formalne analogije s prostorsko bližnjimi (a časovno oddaljenimi!) balkanskimi Vlahi niso najboljše izhodišče za razumevanje zgodnjeneolitskega pašništva in zakaj so Navaji boljši primer kljub prostorski in časovni oddaljenosti. Navaji so boljša analogija za zgodnjeneolitske pastirje zaradi strukturnih podobnosti, saj je navajska družbena organizacija rezultat njihove transformacije iz lovskonabiralniškega v pastirski način proizvodnje; črede izrabljajo zgolj za subsistenčne potrebe, pglavni živalski produkt pa je meso.⁷

Nihče ne trdi, da so neandertalci uporabljali jame kot hleve za drobnico, za to obstaja daleč premalo formalnih, kaj šele strukturnih podobnosti. Pač pa trdimo, da so leče pepela v neolitskih plasteh jam vzhodnojadranske obale posledica sežiganja gnoja in stelje (prim. Boschian in Montagnari Kokelj 2000), da so zgodnjeholocenski lovci – nabiralci iz Sahare v jamah redili berberske ovce (prim. Di Lernia 2001) in da so mezolitski lovci – nabiralci z vzhodnojadranske obale poznali drobnico.

Zaključek

Kavur je žal preslabo poučen o problematiki prehoda iz mezolitika v neolitik na vzhodnojadranski obali in uporablja preživela in prešibka konceptualna orodja, da

bi lahko konstruktivno prispeval k diskusiji. Ker ne ponuja argumentov, mora – s pomočjo svetopisemskih zgodb! – diskreditirati avtorje drugačnih pristopov.

Kavur ni tako niti ponudil nič novega niti ni ničesar ovrigel; morda le svojo pozicijo kompetentnega akterja na področju neolitskih študij.

LITERATURA

ALESSIO, M., L. ALLEGRI, F. BELLA, A. BROGLIO, G. CALDERONI, C. CORTESI, S. IMPROTA, M. PREITE MARTINEZ, V. PETRONE in B. TURI 1983, 14C dating od three Mesolithic series of Trento Basin in the Adige Valley (Vatte di Zambana, Pradestel, Romagnano) and comparison with Mesolithic series of other regions. – *Preistoria Alpina* 19, str. 245–254.

AMMERMAN, A. J., L. D. P. GIFFORD in A. VOORPS 1978, Towards an evaluation of sampling strategies: simulated excavations of Kenyan pastoralist site. – V: I. HODDER (ur.), *Simulation Studies in Archaeology*. – Cambridge University Press, Cambridge.

BIAGI, P., E. STARNINI in B. A. VOJTEK 1993, The Late Mesolithic and Early Mesolithic Settlement in Northern Italy. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 21, str. 45–68.

BINDER, D. in J. COURTIN 1986, Les styles céramiques du Néolithique ancien provençal. – V: J.-P. DEMOULE in J. GUILAINE (ur.), *Le Néolithique de la France*. – Picard, Paris, str. 83–93.

BINDER, D. 2000, Mesolithic and Neolithic interaction in southern France and northern Italy: new data and current hypotheses. – V: T. DOUGLAS PRICE (ur.), *Europe's First Farmers*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 117–142.

BON, M. 1996, La fauna neolitica della Grotta degli Zingari nel Carso Triestino. – *Atti della Società per la Preistoria e Protoistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 9, str. 127–135.

BOSCHIAN, G. in E. MONTAGNARI KOKELJ 2000, Prehistoric Shepherds and Caves in the Trieste Karst

⁷ Vlahi večino živalskih produktov, predvsem mleko in mlečne izdelke, zamenjajo za druge proizvode na trgu.

- (Northeastern Italy). – *Geoarchaeology: An International Journal* 150(4), str. 331–371.
- BOSCHIN, F. in A. RIEDEL 2000, The late Mesolithic and Neolithic fauna of the Edera cave (Aurisina, Trieste Karst): a preliminary report. – *Società Preistoria Protoistoria Friuli-Venezia Giulia, Trieste, Quaderno* 8, str. 73–90.
- BUDJA, M. 1996, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. Prispevek k diskusiji. – *Arheološki vestnik* 46, str. 323–329.
- CREMONESI, G., C. MELUZI, C. PITTI in B. WILKENS 1984, Grotta Azzura: Scavi 1982 (Nota preliminare). – *Il Mesolitico sul carso Triestino. – Società per la Preistoria e Protoistoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 5, str. 21–64.
- DENNEL, R. 1985, *European Economic Prehistory – A New Approach*. – Academic Press, London.
- FABEC, T. 2000, *Neolitizacija Krasa: še ena zgodba*. – Diplomaska naloga na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- FABEC, T. 2003, *Neolitizacija Krasa*. – *Arheološki vestnik* 54, str. 73–122.
- FORENBAHER, S. in T. P. VRANJICAN 1985, Vaganačka pečina. – *Opuscula Archaeologica* 10, str. 1–21.
- GEDDES, D. S. 1980, De la Chasse au Troupeau en Méditerranée Occidentale: les Débuts de l'Élevage dans la Vallée de l'Aude. – *Archives d'Ecologie préhistorique* 56. – Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales, Toulouse.
- GEDDES, D. S. 1981, Les moutons mésolithiques dans la Midi de la France: Implications pour l'émergence de l'élevage en Méditerranée Occidentale. – *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 78, str. 227–235.
- GEDDES, D. S. 1983, Neolithic transhumance in the Mediterranean Pyrenees. – *World Archaeology* 15, str. 15–66.
- GEDDES, D. S. 1985, Mesolithic domestic sheep in west Mediterranean Europe. – *Journal of Archaeological Science* 12, str. 25–48.
- GUILAINE, J. 1993, Questions ouvertes sur la néolithisation de la haute vallée de l'Aude. – V: J. GUILAINE, M. BRABAZA, J. GASCO, D. GEDDES, J. COULAROU, J. E. BROCHIER, F. BRIOIS, J. ANDRÉ, G. JALUT in J. L. VERNET (ur.), *Dourgne: derniers chasseurs-collecteurs et premiers éleveurs de la Haute-Vallée de l'Aude*. – Centre d'Anthropologie des Sociétés Rurales, Archéologie en Terre d'Aude, Toulouse, Carassonne, str. 365–397.
- HALSTEAD, P. 1996, The development of agriculture and pastoralism in Greece: when, how, who and what. – V: D. R. HARRIS (ur.), *The Spread of Agriculture and Pastoralism*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 296–309.
- HIENDLEDER, S., K. MAINZ, Y. PLANTE in H. LEVANSKI 1998a, Analysis of mitochondrial DNA indicates that domestic sheep are derived from two different ancestral maternal sources. No evidence for contribution from Urial and Argali sheep. – *Journal of Heredity* 89, str. 113–120.
- HIENDLEDER, S., H. LEVANSKI, R. WASSMUTH in A. JANKE 1998b, The Complete Mitochondrial DNA Sequence of the Domestic Sheep (*Ovis aries*) and Comparison with Other Major Ovine Haplotype. – *Journal of Molecular Evolution* 47, str. 441–448.
- HODDER, I. 1982, *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- LEWTHWAITE, J. 1986, The transition to food production: a Mediterranean perspective. – V: M. ZVELEBIL (ur.), *Hunters in Transition: Postglacial Adaptations in the Temperate Regions of the Old World*. – Cambridge University Press, Cambridge.
- DI LERNIA, S. 2001, Dismantling dung: Delayed use of food resources among Early Holocene foragers of the Libyan Sahara. – *Journal of Anthropological Archaeology* 19, str. 1–34.
- MIRACLE, P. 1997, Early holocene foragers in the Karst of northern Istria. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 24, str. 43–62.
- MLEKUŽ, D. 2003, Early herders of the eastern Adriatic. – *Documenta Praehistorica* 30, str. 139–151.
- MÜLLER, J. 1994, *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adria-raumes*. – *Prähistorische Archäologie Südosteuropas* 9. – Berlin.

- OLARIA, C. 1988, *Cova Fosca: un asentamiento meso-neolítico de cazadores y pastores en la seranía del Alto Maestrazgo*. – *Monografies de Prehistoria i Arqueologia Castellonenques* 3. – Disputación de Castelón, Castelon.
- PETRUCCI, G. 1997, Resti di fauna dai livelli neolitici e post-neolitici della Grotta del Mitreo nel Carso di Trieste (Scavi 1967). – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia* 10, str. 99–118.
- RIEDEL, A. 1975, La fauna epipaleolitica della Grotta Benussi. – *Atti e Memorie della Commissione Grotte "E. Boegan"* 15, str. 123–144.
- ROWLEY-CONWY, P. 1995a, Making first farmers younger: the West European Evidence. – *Current Anthropology* 36, str. 346–353.
- ROWLEY-CONWY, P. 1995b, Wild or domestic? On the evidence for the earliest domestic cattle and pigs in South Scandinavia and Iberia. – *International Journal of Osteoarchaeology* 56, str. 115–126.
- ROWLEY-CONWY, P. 2003, Early domestic animals in Europe: imported or locally domesticated? – V: A. J. AMMERMAN in P. BIAGI (ur.), *The Widening Harvest: the Neolithic Transition in Europe: Looking Back, Looking Forward*. – Archaeological institute of America, Boston (MA), str. 99–117.
- THOMAS, J. 1993, Discourse, Totalization and 'The Neolithic'. – V: C. TILLEY, *Interpretative Archaeology*. – Berg, Oxford, str. 357–394.
- THOMAS, J. 1999, *Understanding the Neolithic*. – Routledge, London.
- TURK, I., A. BAVDEK, V. PERKO, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992a, Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija. – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 20, str. 27–48.
- TURK, I., Z. MODRIAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, A. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992b, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno najdišče na Krasu, Slovenija. – *Arheološki vestnik* 44, str. 45–96.
- VELUŠČEK, A. 1995, Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije? – *Arheološki vestnik* 45, str. 327–337.
- WYLIE, A. 1985, The reaction against analogy. – V: M. SCHIFFER (ur.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 8, str. 63–111.
- ZILHÃO, J. 1993, The spread of agro-pastoral economies across Mediterranean Europe: a view from far west. – *Journal of Mediterranean Archaeology* 6, str. 5–63.
- ZVELEBIL, M. 1986, Mesolithic prelude and Neolithic Revolution. – V: M. ZVELEBIL (ur.), *Hunters in Transition: Postglacial Adaptations in the Temperate Regions of the Old World*. – Cambridge University Press, Cambridge, str. 5–16.
- ZVELEBIL, M. 1995, Neolithization in Eastern Europe: A View from Frontier. – *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22, str. 107–152.